

Коли в Україні з'явилися перші друковані книжки?

Книга є найціннішою скарбницею знань людства в усіх сферах його діяльності.

Найдавнішою рукописною книгою, що збереглася до наших днів, є так зване “Остромирове Євангеліє”, написане в 1056-1057 роках для новгородського посадника Остромира за княжіння в Києві Ізяслава Ярославича. Книга була виконана дияконом Григорієм. Це великий фоліант, написаний на пергаменті красивим, парадним шрифтом, так званим уставом. А всього пам'яток оригінального давньоукраїнського письменства 11-12 століть збереглося близько 100, хоча, за підрахунками істориків, до 12 століття у церковних бібліотеках Київської Русі налічувалося близько 200 тисяч рукописних книг.

Спочатку книги писалися на спеціально оброблених шкірах, що називалися пергаментом. Проте він був дуже дорогим, і в 14 столітті найбільш уживаним став папір. Славнозвісне “Пересопницьке Євангеліє”, виготовлене на замовлення княгині Насті Гольшанської-Заславської у 1556-1561 роках, цілком писане на пергаменті, хоча його використання для цієї книги вже тоді було винятком. На “Пересопницькому Євангеліє” присягали президенти України.

Історія книгодрукування завдячує своїм виникненням Йоганнові Гутенбергу - німецькому винахідникові, котрий уперше застосував рухомі металеві літери та прес для виготовлення книг. З Німеччини друкарство швидко поширилося на слов'янські землі.

Наприкінці 15 ст. Швайпольт Фіоль надрукував у Кракові перші чотири богослужбові книжки кирилівським шрифтом.

1525 року Георгій(Франциск) Скорина заснував у Вільно друкарню, що вважається найпершою на руській землі.

Поширюється друкарство й у Галичині.

У створеній Іваном Федоровим у Львові на кошти львівських міщан друкарні було видано перший буквар, а також книгу “Апостол” прикрашений гравюрами, орнаментальними заставками, ініціалами. На звороті останнього аркуша зображено видавничу марку - герб Івана Федорова з гербом міста Львова.

Наприкінці 16ст. в Україні з’являються нові друкарні в Острозі, Стрятині, Крилосі, Уневі, Дермані та інших містах. У 1581 році в Острозі надруковано перший повний кодекс Біблії церковнослов’янською мовою, так “Острозька Біблія”.

У 1615 році відомий вчений, просвітитель, архімандрит Києво-Печерської лаври Єлисей Плетенецький заснував тут друкарню. Вона проіснувала понад 300 років. Серед перших книг, виданих у лаврській друкарні,- «Часослов» (1616), “Анфологіон”(1619), “Бесіди” (1623, 1624). Окрім богословської та богослужбової літератури, в друкарні видавали букварі, словники, календарі, праці з історії, енциклопедичні видання. Книги друкувалися церковнослов’янською, польською, німецькою, українською та російською мовами. У 1674 році вийшов з друку укладений архімадритом Лаври Інокентієм Гізелем “Синопис”- перша друкована книга з вітчизняної історії.

Коли з’явилися книги

Книги в тому вигляді, в якому ми їх знаємо, з’явилися тільки в середні віки. Папірус, згорнений в трубочки, замінював їх. Листи папірусу склеювалися разом і згорталися в сувії. Мешканці Рима називали їх „волюмен”: звідси й відбулося англійське слово „вольюм”, тобто „том”.

До середини XV століття папірус був витіснений пергаментом. Його робили із шкіри овець і кіз, а найтонший пергамент отримували з телячої шкіри. На одному боці писали текст, потім нарізували листи одного розміру і скріпляли їх за допомогою шкіряних ременів. Такі були перші книги, якщо ми можемо їх так назвати.

Але книги, які хоч віддалено нагадували сучасні, були уперше зроблені в середні віки. Чотири шматки пергаменту склали пополам: з кожного виходило ніби два листи. Потім їх вкладали один в одній: в сумі виходило 8 листів, або одна секція.

Готові секції відправляли писареві. Він писав текст. Писар роз'єднував листи й працював над кожною сторінкою окремо. Пергамент був досить щільний, щоб писати з двох сторін.

Потім закінчені секції відправлялися до палітурника. Він зшивав кожен секцію мотузками по лінії згину. Далі заготовлялися дерев'яні обкладинки. Кінці мотузок просмикувалися крізь отвори в дереві, щоб скріпити секцію й обкладинку. Потім до дерев'яних обкладинок приклеювали великий шматок шкіри, закриваючи їм згини секцій. Готові книги прикрашалися й дбайливо зберігалися.

Серед перших середньовічних книг більшість склали Біблії, проповіді й інша релігійна література. Потім з'явилась юридична, медична і науково-популярна література. Пізніше вийшли історичні літописи і романи.

Більшість книг в середні віки були написані на латинській мові. В Україні книгодрукування почалося з другої половини XVI століття і пов'язане з іменами І.Федорова та П.Мстиславця. Перші книги, видані сучасною українською мовою – „Енеїда” І.Котляревського (1798р.), „Кобзар” Т.Шевченка (1840).

Хто написав першу енциклопедію?

Щоб отримати потрібну вам інформацію, ви часто звертаєтеся за допомогою до енциклопедії. Це означає, що ви чекаєте побачити там інформацію за всіма важливими темами. Слово „енциклопедія” з’явилося в Греції і означало „інструкції на всі випадки життя”.

Уперше це слово ввів в англійську мову сер Томас Еліот в 1538 році й розшифрував його як „книга, що пояснює всі відомі науки й предмети”.

Сьогодні слова розташовані в енциклопедіях в алфавітному порядку, так що в них легко знайти потрібне слово. Але автори давніх енциклопедій розташували в них слова, як їм було бажано. Наприклад, автор однієї з середньовічних енциклопедій почав книгу з оповідання про Бога і ангелів, а закінчив описом парфумів та запахів квітів та списком 36 видів яєць.

Найдавніша енциклопедія, що дійшла до нас була написана у I столітті до н.е. в Римі Плінієм. Вона називалась „Природна історія”. 37 томів книги містили понад 20 000 статей. Пліній використовував цитати понад 450 авторів. Цю книгу вважали настільки цінною, що до 1536 року її видавали 43 рази!

Найбільшою була третя китайська енциклопедія. Один з китайських імператорів, який помер в 1721 році, наказав скласти цю книгу. Вона містила 5020 томів!

Першу енциклопедію, де слова розташовувалися в алфавітному порядку, склав англійський священник Джон Харріс. Вона вийшла у світ в 1704 році й називалася „Універсальний Англійський Словник Науки й Мистецтв”.

У Франції з 1743 року почала виходити ще одна енциклопедія – „Енциклопедія”. Над статтями працювали багато відомих діячів науки, включаючи Вольтера, Руссо, Дідро, і це відрізняло її від інших.

„Енциклопедія Британка або Словник Мистецтв і Науки” уперше була надрукована в Шотландії у 1768 році.

Як книжка прийшла до людей

У стародавні часи на землі не було книжок, бо люди ще не вміли їх робити. Але потреба записувати, передавати іншим якісь відомості, досвід, знання виникли у людей дуже давно. Тож «сторінками» найдавніших книжок ставали камені, стіни печер, сокири, вояцькі щити.

Писали на всьому. Бо ж не було тоді ані паперу, ані пер чи олівців, не знали люди і літер — їх замінювали малюнки. Згодом люди винайшли перші абетки, додумалися писати на глиняних табличках, які потім сушили й випалювали на вогні. Та хіба на таких сторінках-цеглинах багато напишеш? До того ж ці книжки були важкі. Коли, скажімо, якийсь учений збирався в дорогу і брав із собою дві-три такі «книги», йому потрібен був віз.

З часом люди навчилися робити зручні й легкі книжки з тонкої козячої або телячої шкіри. Першу таку книжку зробили в Малій Азії, в стародавньому місті Пергамі в 2 ст. до н. е. Через те папір із шкіри й назвали пергаментом. Але ці книжки були дуже дорогі. На виготовлення однієї книжки потрібні були шкури з цілої череди телят. Отож люди шукали, з чого робити книги, щоб вони були дешеві й простіші. І знайшли.

У далекій Африці на берегах повноводних річок простягнулися нескінченні зарості болотяної рослини— папірусу. Той папірус люди використовували на будівництві. Якось один чоловік лагодив хату. Розрізав стеблину папірусу, витяг волокнисту серцевину, поклав на сонці.

Ще більше здивувався чоловік, побачивши, що стрічки добре вбирають фарбу. Значить, на папірусі можна писати!

Відтоді з'явилися книжки, а краще сказати — сувої з папірусу. Писати на сухих стеблах папірусу було зручно, але через кілька років такі «книги» ламалися і розсипалися.

Невблаганний час доніс до наших днів не так уже й багато стародавніх книжок і свідчень того, як жила книга на території нашої країни.

І все ж з певністю можна сказати, що книжка ще за часів Київської Русі була у великій пошані. Так, в одній давній книзі читаємо: «Ум без книг, як птиця без крил. Як і вона злетіти не може, так і ум не домислиться досконалого розуму без книг».

Відомий школярам з історії київський князь Володимир Святославович (жив він 1000 років тому) відкривав школи, спеціальні майстерні, де переписували, розмножували книги. А в часи князювання Ярослава Мудрого у Києві при Софійському соборі засновується перша у Київській Русі бібліотека.

Сиділи переписувачі в соборі, переписували книги, перекладали інших мов. Потім з Києва книги потрапляли до інших міст. А варто нагадати, що коштували тоді книги дуже дорого, виготовлялися вони з пергаменту. А ще ж палітурка! Її оздоблювали коштовним камінням, золотом, сріблом. Тому й не дивно, що до полиці книгу частенько прикріплювали ланцюгом.

З «Повісті минулих літ» — нашого славного літопису — ми дізнаємось про таке:

«Любив Ярослав книги, читав їх часто і вдень, і вночі, і зібрав скорописців багато, і перекладали вони з грецького на слов'янське письмо. Написали книг вони велику силу, ними повчаються віруючі люди і тішаться плодами глибокої мудрості. Начебто один хтось зорав землю, а другий посіяв, а інші жнуть і споживають багату поживу...

Велика-бо користь від навчання книжного. Книги — мов ріки, які наповнюють собою увесь світ; це — джерело мудрості, в книгах — бездонна глибина, ми ними втішаємося в печалі, вони — узда для тіла й душі, в книгах — світило мудрості... І якщо старанно пошукати в книгах мудрості, то знайдеш велику втіху і користь для своєї душі».

Жаль, ой як жаль, що книги з бібліотеки Ярослава Мудрого не дійшли до нас. Після захоплення Києва ханом Батием у 1240 році доля їх невідома. Є припущення про те, що кияни надійно заховали від ворогів цей безцінний скарб. Де саме? Поки що невідомо. Може, комусь з наших читачів поталанить: виросте, вивчиться і знайде книгозбірню, свідчення віків про давню культуру наших предків.

Про бібліотеку, засновану в далекому XI столітті, нам нагадує пам'ятний знак, встановлений на території заповідника «Софійський музей». На камені зображено Ярослава з книжкою в руках і викарбовано рядки з літопису: «Року 6545 (1037) Ярослав цей, син Володимира, засіяв книжними словами серця вірних людей. Велика ж бо користь людині від учення книжного».

Є чимало свідчень того, що й за часів ханської навали люди тягнулися до знань, до грамоти, до книги. Про це говорять численні новгородські грамоти на бересті, написи на стінах будівель, різних споруд, прясельцях, горщиках, на багатьох інших предметах домашнього вжитку.

Згадуймо про давніх переписувачів книг з пошаною. Не було паперу, не було верстатів для друкування. Кожний учень знає, як важко писати без перерви бодай годину. А для того, щоб виготовити одну копію рукописної книжки, необхідно було працювати не один день і не один місяць. Тому переписувачі й раділи, закінчивши роботу. І частенько залишали на згадку таку приписку: «Як радіє заєць, вирвавшись із тенет, а птах — із клітки, риба» — із сіті, а боржник — од лихваря, а холоп — від господаря, так само радіє переписувач, закінчивши книгу, дописавши останню сторінку».

І от прийшла пора славним, вікопомним подіям. У XIII столітті в Європі навчилися виготовляти папір, схожий на той, яким користуємося і сьогодні. В середині XV століття в Німеччині запрацював перший у Європі друкарський верстат майстра Йоганна Гутенберга. Літери для друку виготовлялися з металу. З літер складалися слова, цілі рядки, сторінки. І такі металеві літери слугували довго. До того ж верстат Гутенберга був механізований, що дуже прискорювало друкування книжок.

Відтоді друкарні з'являються в різних містах і країнах. Відомий білоруський просвітитель і перекладач Франциск Скорина організує друкування книжок у Празі і Вільнюсі. 19 квітня 1563 року чудові майстри Іван Федоров і Петро Мстиславець у Москві почали складання першої датованої російської друкованої книги — «Апостола». Тепер уже не пишець виводив од руки, а майстер-друкар складав літеру до літери, рядок до рядка. Потім металеві рядки складав — верстав — у сторінку і вставляв до спеціальної рамки. Помічник Федорова Мстиславець ніс рамку з рядками майбутньої книги до друкарського верстата. Змастивши чорною фарбою шрифт тексту він клав на нього аркуш чистого паперу і міцно притискав його пресом. Сторінку віддруковано!

Згодом І. Федоров переїздить до Львова, де продовжує свою благородну справу. За своє життя Іван Федоров видрукував лише кілька книжок (серед яких є і перший слов'янський «Буквар»), але його робота й досі з вдячністю згадується усіма.

Сам Іван Федоров любив говорити: «Маю я замість плуга знаряддя для майстерності рук своїх, замість житніх зерен повинен я духовне насіння розсівати по світі і всім роздавати належну їм духовну поживу». Недарма на могилі першодрукаря у Львові викарбовано напис: «Друкар книг, перед тим небачених».

Ми перегорнули перед вами лише кілька сторінок з історії появи книги, без яких неможлива розмова про неї. Ясна річ, що розповідь наша неповна. Бо це привід для окремої розмови, для спеціальних книжок. Якщо ж вам захочеться докладніше довідатися про історію книги й книгодрукування, зверніться до бібліотек. Про це написано сотні книжок.

Є в столиці України два музеї, в яких вам також цікаво буде побувати. Це Київський музей книги та книгодрукування (розташований він на території Києво-Печерської лаври) і Музей літератури, що знаходиться на вулиці Леніна.

Хто винайшов папір?

Візьміть лист паперу і спробуйте розірвати його вздовж й упоперек. Ви помітите, що папір легше порвати з одного боку, ніж з іншого, і там, де папір порваний, видніються найтонкіше, як волосся, волокна.

Про що це говорить? Перше: папір робила машина, інакше він однаково б рвався в обох напрямках. Друге: папір складається з найдрібніших часток целюлози, яка утворює каркас дерева.

Людина винайшла матеріал для листа задовго до того, як з'явився папір. Давні єгиптяни близько 4000 років тому брали стеблини папірусу, знімали шкірку й розпрямляли її. Потім смужки папірусу клали навхрест і спресовували так, щоб вони склеювалися. Висушений лист папірусу являв собою хороший матеріал для листа.

Але це ще не був папір. Його винайшла в Китаї приблизно в 105 році людина на ім'я Цай Лунь. Вона знайшла засіб робити папір з волокнистої внутрішньої частини кори шовковичного дерева.

Китайці навелися товкати кору у воді, щоб відокремити волокна, потім вони виливали цю суміш на підноси, на дні яких знаходилися довгі вузькі смужки бамбука. Коли вода стікала, м'які листи клали сушитися на рівну

поверхню. Для цієї мети використовували бамбук і старі ганчірки. Пізніше хтось здогадався, як поліпшити якість паперу, додавши до нього крохмаль.